

سیاستگذاری خارجی مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی با تأکید بر الگوی حکمرانی متعالی

وحید آرابی^۱

۳۵

چکیده

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به مثابه منشور خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی، چارچوبی هنجاری و راهبردی برای سیاستگذاری در عرصه‌های گوناگون از جمله سیاست خارجی ارائه می‌دهد. مقاله حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از مفهوم حکمرانی متعالی به‌عنوان الگویی که عزت، حکمت و مصلحت را با استقلال راهبردی و افق تمدنی پیوند می‌زند، به تحلیل مؤلفه‌های سیاستگذاری خارجی جمهوری اسلامی ایران از دل بیانیه گام دوم می‌پردازد. پرسش اصلی این است که مؤلفه‌های اصلی سیاستگذاری خارجی بر اساس بیانیه گام دوم در چارچوب حکمرانی متعالی کدام‌اند و چگونه در یک شبکه یکپارچه تحلیل می‌شوند؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که هفت مؤلفه اصلی؛ «سه‌گانه هنجاری عزت، حکمت، مصلحت» به‌عنوان هسته حکمرانی متعالی؛ «استقلال راهبردی» به‌عنوان هدف کانونی؛ «مرزبندی با دشمن و مقاومت فعال»؛ «اولویت‌دهی به محیط پیرامونی و عمق‌بخشی راهبردی»؛ «دیپلماسی اقتصادی درون‌زای برون‌گرا»؛ «دیپلماسی علم و فناوری»؛ و «رویکرد تمدنی و الهام‌بخشی فرهنگی» از بیانیه قابل استخراج است که تحلیل شبکه این مؤلفه‌ها ذیل حکمرانی متعالی آشکار می‌سازد که بیانیه گام دوم الگوی بازدارندگی تعالی‌بخش را برای سیاست خارجی ترسیم می‌کند؛ الگویی که در آن، قدرت نظامی، اقتصادی، علمی و فرهنگی در خدمت تأمین عزتمندانه منافع ملی و پیشبرد تمدن نوین اسلامی قرار می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها: سیاستگذاری خارجی، بیانیه گام دوم انقلاب، حکمرانی متعالی، استقلال راهبردی، افق تمدنی.

دوره ۱۰، شماره ۱، پیاپی ۳۶

بهار ۱۴۰۵

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۱۱/۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۵/۰۳/۱۶

صص: ۱۷۰-۱۵۳

شاپا چاپ: ۴۵۶۵-۲۵۸۸

الکترونیکی: ۰۳۸۱-۲۷۱۷

۱. گروه مدیریت دولتی و خط‌مشی‌گذاری عمومی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

مقدمه

سیاست خارجی به عنوان یکی از مهمترین جهت‌گیری‌های انقلاب اسلامی که موجب دگرگونی عمیقی در سطح نظام بین‌الملل شد، ابعاد و زوایای مهمی را در بیانیه چهل سالگی انقلاب اسلامی به خود اختصاص داده است. صدور بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در سال ۱۳۹۷ از سوی رهبر شهید انقلاب اسلامی حضرت آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای، نقطه عطفی در تاریخ راهبردی جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود. این بیانیه که در آستانه چهل سالگی انقلاب خطاب به ملت ایران، به‌ویژه جوانان، صادر شد، نه یک گزارش عملکرد، بلکه ترسیم نقشه راه آینده و تبیین الزامات جهاد بزرگ برای ساختن ایران اسلامی سرآمد است (خامنه‌ای، ۱۳۹۷). اهمیت این سند از آن روست که با جمع‌بندی تجربه زیسته چهار دهه گذشته و افق‌گشایی تمدنی، در پی ایجاد یک گفتمان فراگیر برای حرکت در چله دوم انقلاب اسلامی است (فلاحی و همکاران، ۱۳۹۹: ۷۶). سیاست خارجی، به دلیل پیوند مستقیم با امنیت ملی، منافع اقتصادی و هویت انقلابی کشور، یکی از اضلاع اصلی بیانیه را تشکیل می‌دهد. با این حال، بیانیه صرفاً به توصیه‌های پراکنده بسنده نکرده، بلکه یک الگوی منسجم از سیاست خارجی را ترسیم می‌کند که فهم آن نیازمند عبور از تحلیل‌های تک‌بعدی و سطحی است. الگوی پیشنهادی این مقاله برای چنین فهمی، حکمرانی متعالی است؛ مفهومی که در سال‌های اخیر در ادبیات علمی و گفتمانی کشور برای تبیین الگوی مطلوب اداره امور بر اساس مبانی اسلامی - انقلابی رواج یافته است (باقری، ۱۴۰۰؛ حاجی‌یوسفی و همکاران، ۱۳۹۸). حکمرانی متعالی، برخلاف الگوهای سکولار، بر سه رکن «مبانی ارزشی متعالی»، «فرایند عقلانی و مصلحت‌اندیش» و «هدف تعالی‌بخش» استوار است و می‌تواند چارچوبی مناسب برای تحلیل نظام‌مند سیاست خارجی در بیانیه گام دوم فراهم آورد. پیشینه پژوهش نشان می‌دهد حلقه مفقوده، مطالعه‌ای است که با یک چارچوب نظری مناسب، کل مؤلفه‌های سیاست خارجی را به‌صورت نظام‌مند توصیف و تحلیل شبکه‌ای کند. مقاله حاضر می‌کوشد این شکاف را با بهره‌گیری از حکمرانی متعالی پر کند. پرسش اصلی پژوهش این است: «مؤلفه‌های اصلی سیاستگذاری خارجی جمهوری اسلامی ایران بر اساس بیانیه گام دوم، در چارچوب حکمرانی متعالی چیست و چه شبکه‌ای از روابط میان آنها برقرار است؟»

روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی است. در بخش توصیفی، با استفاده از متن اصلی بیانیه، بیانات تفسیری رهبر شهید انقلاب اسلامی و اسناد بالادستی، مؤلفه‌های مرتبط با سیاست خارجی احصاء و

تشریح می‌شوند. در بخش تحلیلی، با تکیه بر مبانی نظری حکمرانی متعالی، نسبت این مؤلفه‌ها با یکدیگر و با الگوی کلان تبیین می‌گردد.

۱- پیشینه تحقیق و مبانی نظری

۱-۱. پیشینه تحقیق

بیگی و درخشه (۱۴۰۲) در پژوهش «مؤلفه‌های مقاومت در بیانیه گام دوم انقلاب» بیان کردند بیانیه درصد تبیین مسیر چهار دهه دوم انقلاب اسلامی است. اهمیت این سند سبب شده تا پژوهشگران از ابعاد مختلفی آن را تحلیل نمایند. با توجه به دشمنی کشورهای سلطه‌گر با جمهوری اسلامی ایران و اینکه کشورمان تجربه چندین دهه مقاومت در برابر استبداد داخلی و استکبار خارجی را دارد؛ بررسی تبیین مؤلفه‌های مقاومت در این بیانیه ضرورت دارد. نتیجه تحقیق نشان می‌دهد مقاومت در بیانیه گام دوم با دوازده مؤلفه قابل تبیین است که عبارتند از: بی‌اعتمادی به دشمن، مرزبندی با دشمن، اجتناب از سبک زندگی غربی، جهاد علمی، تمدن‌سازی، کسب اقتدار، روحیه جهادی، اتکا به توان داخلی، دین‌مداری، تقویت اقتصاد، پابندی به ارزش‌ها و ایستادگی در برابر دشمن.

آزرمی (۱۴۰۲) در پژوهش «تحلیل تماتیک الزامات و راهبردهای سیاست خارجی ایران در گام دوم انقلاب اسلامی» تلاش می‌کند با استفاده از روش تحلیل مضمون که یکی از مهم‌ترین روش‌ها در تحقیقات کیفی است به این مهم دست یابد. به این منظور با مبنا قرار دادن و بررسی سخنان آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای و همچنین متن بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، سعی می‌شود مضامین مرتبط تحلیل و بررسی شود. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد سیاست خارجی تمدن‌ساز مضمون فراگیری است که سه مضمون سازمان‌دهنده، دیپلماسی‌هنجارمند، بازیگر استراتژیک و قدرت‌هوشمند از آن منتج می‌شود که همه مضامین فوق‌بر اساس مضامین پایه‌ای با یکدیگر مرتبط بوده و الگویی نظام‌مند در حوزه عمل و کنش سیاست خارجی را شکل می‌دهند. نتایج پژوهش از آن جهت که بر اساس اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری است، می‌تواند الگویی منسجم و نقشه‌راهی برای سیاستگذاری خارجی جمهوری اسلامی ایران و تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان این حوزه فراهم نماید و با رویکردی آینده‌پژوهانه در برنامه هفتم توسعه نیز لحاظ شود، همچنین توجه به اندیشه سیاسی رهبران انقلاب اسلامی در مطالعات سیاسی می‌تواند زمینه‌ای برای طراحی، الگوسازی و در نهایت بومی‌سازی علم ایفا نماید.

کاکاوند و هنرمند (۱۴۰۲) در پژوهش «راهبردهای سیاست خارجی بیانیه گام دوم انقلاب مبتنی بر قاعده نفی سبیل» عنوان کردند انقلاب اسلامی ایران چهل سالگی خویش را پشت سر گذاشت و شکوفایی و سرزندگی و بلوغ اجتماعی خویش را در معرض نمایش گذاشت. در چنین مطالعه و مقطعی، رهبر حکیم و فرزانه انقلاب اسلامی، با صدور بیانیه گام دوم انقلاب، به بازخوانی کارنامه انقلاب اسلامی ایران و برشماری دستاوردها، فتوحات، افتخارات و برکات گذشته و تبیین آسیب ها و تهدیدها و فرصت ها و ظرفیت های مختلف کنونی جامعه و طراحی راهبردهای حرکت آینده و مأموریت های تمدنی جوانان آن پرداختند. یکی از این راهبردها، راهبردهای سیاست خارجی است که مبتنی بر قاعده نفی سبیل است. در این پژوهش با بهره گیری از منابع کتابخانه ای و روش توصیفی تحلیلی، با هدف کشف راهبردهای سیاست خارجی مبتنی بر قاعده نفی سبیل از متن بیانیه گام دوم انقلاب راهبردهای استقلال و آزادی، حکمت و مصلحت، عزت، امنیت و اقتدار و ایستادگی، عدم میل و اعتماد به غرب و نداشتن رابطه دوستانه با غرب و نیز نفی سلطه بیگانگان به دست آمد.

رکابیان و پورحسن (۱۴۰۱) در پژوهش «جایگاه عزت ملی به مثابه قدرت نرم در روابط خارجی در پرتو بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» تحلیل جایگاه عزت ملی در روابط خارجی در بیانیه گام دوم انقلاب را مهم دانستند که مقام معظم رهبری در ۲۲ بهمن ۱۳۹۷ خطاب به ملت ایران صادر کردند. در این بیانیه «عزت ملی، روابط خارجی و مرز بندی با دشمن» به مثابه قدرت نرم به عنوان شاخه هایی از اصل «عزت، حکمت و مصلحت» که راهنمای سیاست خارجی جمهوری اسلامی است، مطرح شده است. سؤال اصلی مقاله این گونه مطرح شده است: «عزت ملی در روابط خارجی به مثابه قدرت نرم در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی دارای چه جایگاهی است؟» فرضیه مقاله این است که عزت ملی در روابط خارجی و مرز بندی با دشمن به عنوان قدرت نرم برآمده از اصل استقلال و آزادی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی است، با عزت ملی در روابط خارجی، اصل استقلال و آزادی نهادینه شده در گام دوم انقلاب بیشتر تثبیت می شود. یافته های مقاله که با روش کیفی و تحلیل محتوای بیانات مقام معظم رهبری بویژه در بیانیه گام دوم و نیز سایر بیانات مرتبط از پایگاه دفتر حفظ و نشر آثار ایشان استخراج و با منابع معتبر علمی تحلیل شده، بیانگر آن است که مجموعه تحولاتی در منطقه غرب آسیا موجب برتری منطقه ای جمهوری اسلامی شده و با حفظ این دستاوردها و نیز با تدقیق مرز با دشمن،

بی‌اعتمادی به طرف اروپایی و عدم مذاکره با آمریکا در باره مسائل هسته‌ای و سایر مسائل مورد اختلاف، عزت ملی جمهوری اسلامی در گام دوم انقلاب اسلامی نهادینه می‌شود.

نیکونهاد و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهش «تبیین الگوی نظری آرمان‌گرایی واقع‌بینانه در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب» مطرح کردند بیانیه گام دوم از جمله اسنادی است که زمینه‌های لازم را برای نظریه پردازی در خصوص مسایل امروز و آینده انقلاب اسلامی فراهم کرده است. مسایل متعددی با رویکرد بینش تمدنی در بطن گفتمانی بیانیه از سوی رهبری معظم انقلاب مطرح شده که از جمله آنها مسأله سیاست خارجی و نحوه مواجهه ایران با مسایل منطقه‌ای و بین‌المللی است. پژوهش پیش‌رو در نظر دارد تا سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را بر اساس نظریه آرمان‌گرایی واقع‌بینانه منطبق با متن بیانیه تحلیل و تبیین نماید و نتایج و برون‌دهای کاربردی این نظریه را نیز بررسی کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که گرچه مبانی گفتمانی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران منطبق با منطق آرمان‌گرایی است اما عملکرد، نتایج و خروجی‌های سیاست خارجی ایران در چارچوب نظریه واقع‌گرایی قابل تحلیل و تفسیر است و بین آرمان‌گرایی در مقام نظر و واقع‌گرایی در مقام عمل منافاتی وجود ندارد. تحلیل بیانیه به عنوان یکی از اسناد راهبردی متاخر در خصوص سیاست خارجی، تأیید‌کننده این ادعاست و می‌توان منظومه سیاست خارجی ایران را آرمان‌گرایی واقع‌بینانه دانست.

مشتاقی (۱۴۰۱) در پژوهش «پیشران‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از نگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در بیانیه گام دوم» می‌گوید احصای ۲۹ مورد از ۳۱ فراز بیانیه گام دوم که به صورت مستقیم و غیرمستقیم سیاست خارجی را مد نظر قرار داده است، گواه توجه ویژه مقام معظم رهبری به سیاست خارجی در این بیانیه است، در پژوهش حاضر، چهار مسأله یعنی تعریف ماده و معنی: به عنوان دو عنصر مکمل در طراحی سیاست خارجی؛ تأکید بر مقاومت و استقلال؛ تأکید بر خودباوری و قدرت درون‌زا به جای اتکای خارجی؛ و پیوند ملت، امام و امت در سیاست خارجی را به عنوان چهار پیشران بیانیه گام دوم در سیاست خارجی قلمداد کرده است. از آنجا که پیشران‌های مورد نظر و اساساً کلان‌گفتمان خارجی انقلاب اسلامی، قرابتی انتقادی نسبت به اصول مفروض مسلط در روابط بین‌الملل محسوب می‌گردد پژوهش حاضر تحلیل گفتمان انتقادی را به عنوان چارچوب تحلیلی برگزیده است و با روش تحلیل محتوا با رویکردی کتابخانه‌ای و اسنادی به بررسی موضوع پرداخته است. برای عبور

از مرحله انقلاب اسلامی، نظام اسلامی و دولت اسلامی به مرحله ساخت کشور اسلامی و نهایتاً تمدن نوین اسلامی، حداقل در حوزه سیاست خارجی توجه و اهتمام به پیشران‌های فوق ضرورت دارد. با بکارگیری چهار پیشران ذکر شده می‌توان از مرحله انقلاب اسلامی، نظام اسلامی و دولت اسلامی به مرحله ساخت کشور اسلامی و نهایتاً تمدن نوین اسلامی رسید.

گوهری مقدم و بیگی (۱۴۰۰) در پژوهش «تجزیه و تحلیل اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در بیانیه گام دوم انقلاب» معتقدند تحقق اهداف انقلاب اسلامی در عرصه سیاست خارجی، نیازمند شناخت اصول دستگاه سیاست خارجی در گام دوم انقلاب از منظر مقام معظم رهبری و تجزیه و تحلیل آن است. این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش اصلی است که اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در بیانیه گام دوم کدام‌اند؟ هدف اصلی پژوهش حاضر کمک به دستگاه سیاست خارجی جهت تبیین رویکرد آتی خود در گام دوم انقلاب است. یافته‌های پژوهش که از طریق تحلیل مضمون بیانیه به‌دست آمده، حکایت از این دارد که دشمنان اصلی جمهوری اسلامی ایران همچون آمریکا رژیم صهیونیستی و انگلستان از حضور فعال ایران در منطقه بیم داشته و در گام دوم انقلاب سعی در مانع‌تراشی در این زمینه خواهند کرد؛ بنابراین دستگاه سیاست خارجی ایران بدون اعتماد به آمریکا و دلخوشی به مذاکره با آن، بایستی بیش‌ازپیش زمینه را برای حضور فعال منطقه‌ای ایران فراهم سازد تا بتواند جهت ایجاد تمدن نوین اسلامی زمینه‌سازی کند.

ستوده (۱۳۹۸) در پژوهش «الزامات سیاست خارجی ایران در بیانیه گام دوم» با رویکردی آینده‌پژوهانه، مهم‌ترین الزامات سیاست خارجی در گام دوم انقلاب از دیدگاه مقام معظم رهبری را تبیین و در این راستا، الزامات سیاست خارجی ایران با توجه به روندها، پیامد روندها، پیش‌ران‌ها، موانع و رویدادهای مؤثر بر روند مورد بررسی قرار گرفته است. در تبیین روندها، به الزامات سیاست خارجی جهت مطالعه واقع‌بینانه و همه‌جانبه‌ی روند گذشته، و شناخت نقاط قوت و ضعف آن به‌منظور تقویت موارد قوت و مثبت و رفع نارسایی‌ها و در بحث پیامدهای روند، به حفظ دستاوردهای گذشته و نهادینه‌کردن موازنه‌ی قدرت نوین منطقه‌ای پرداخته شده است. همچنین شناخت و بهره‌گیری از فرصت‌های بین‌المللی و تبیین راهبردهای کنترل تهدیدها را جهت غلبه بر موانع تبیین و در بررسی پیش‌ران‌ها نیز به تقویت روحیه‌ی انقلابی و عمل‌جهادی، حمایت از روند بیداری اسلامی و نهادینه‌کردن روابط راهبردی ایران و روسیه پرداخت. در بیان الزامات مربوط به تاثیر رویدادها بر روند، شناخت

نشانه‌ها و روندهای تحقق رویدادها و حمایت از آن‌ها، ترسیم چالش‌های فرارو، تعیین اهداف و راهبردهای آینده را مورد مطالعه قرار داد. در الزامات سیاست خارجی ایران مربوط به ترسیم آینده مرجح سیاست خارجی، یعنی دستیابی به تمدن نوین اسلامی، ارتقای جایگاه ایران به سطح کشورهای پیشرفته و ایجاد بلوک قدرت‌مند جهان اسلام و راهبردهای نیل به آن - از جمله تدوین نظریه سیاست خارجی دولت انقلابی - را نیز بررسی کرده است.

۱-۲. حکمرانی متعالی و کاربرد آن در تحلیل سیاستگذاری خارجی

برای کاربست حکمرانی متعالی در تحلیل سیاست خارجی بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، ابتدا باید این مفهوم و ابعاد آن تبیین شود. در ادبیات جهانی، حکمرانی ابه فرایندها، نهادها و ارزش‌هایی اشاره دارد که از طریق آنها یک جامعه مسیر خود را تنظیم و اداره می‌کند و بر تعامل شبکه‌ای دولت، بازار و جامعه مدنی تأکید دارد (حاجی‌یوسفی و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۵). حکمرانی فرایندی است که از آن طریق جوامع یا سازمان‌ها تصمیمات مهم خود را اتخاذ و مشخص می‌کنند چه کسانی در این فرایند درگیر شوند و چگونه وظیفه خود را به انجام برسانند. سیستم حکمرانی، چارچوبی است که فرایند متکی بر آن است. بدین معنی که مجموعه‌ای از توافقات، رویه‌ها، قراردادهای و سیاست‌ها مشخص می‌کنند که قدرت در دست چه کسی باشد، تصمیمات چگونه اتخاذ کردند و وظایف چگونه انجام می‌شود. حکمرانی، هنر هدایت جوامع و سازمان‌ها است (Kooper, Maes & Lindgreen, 2011). اینکه واژه هدایت کردن واژه مناسبی هست یا نه، پاسخ مناسبی وجود ندارد لیکن این نکته مشخص است که حکمرانی شامل تعاملات بین ساختارها، فرایندها و سنت‌هایی می‌شود که نحوه اعمال قدرت، نحوه اتخاذ تصمیمات و نحوه اظهار نظر شهروندان و سایر ذینفعان را مشخص می‌کند (آرایی، ۱۴۰۴: ۲۸۰). این مفهوم در بستر غربی، اغلب ختنی از ارزش‌های فرامادی است. در گفتمان اسلامی - انقلابی، حکمرانی متعالی با بهره‌گیری از مبانی قرآنی و سیره معصومین (ع) و به‌ویژه عهدنامه مالک اشتر در نهج‌البلاغه، الگویی ارزش‌محور و هدف‌گرا ارائه می‌دهد. قرآن کریم، حکومت را امانت و فیصله‌دهنده به عدل^۱ می‌داند (سوره نساء: آیه ۵۸) و حضرت علی (ع) در فرمان تاریخی خود، معیارهای زمامداری را تقوا، عدالت، مدارا با مردم و پرهیز از خودکامگی برمی‌شمرد (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). بر این اساس، حکمرانی متعالی الگویی از اداره جامعه مبتنی بر ارزش‌های الهی، عقلانیت راهبردی و هدف‌گیری تعالی

¹ Governance.

² Transcendental Governance.

و تکامل مادی- معنوی ملت تعریف می‌شود (باقری، ۱۴۰۰: ۸۸). حکمرانی متعالی دارای سه بُعد اصلی است که کاریست آن را در سیاستگذاری خارجی ممکن می‌کند. الف) بُعد هنجاری (ارزش‌های متعالی): در حکمرانی متعالی، ارزش‌هایی چون عزت، عدالت، معنویت و کرامت انسانی، نه به‌عنوان حاشیه، بلکه به‌عنوان ستون‌های جهت‌دهنده عمل می‌کنند. اصل ۱۵۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر نفی هرگونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری و حفظ استقلال، تجلی این بُعد در سیاست خارجی است. ب) بُعد فرایندی (عقلانیت متعالی): حکمرانی متعالی، عقلانیت صرفاً ابزاری (محاسبه هزینه- فایده مادی) را نفی کرده و آن را با عقلانیت ارزشی (پایبندی به اصول) ترکیب می‌کند. رهبر شهید انقلاب اسلامی این ترکیب را در قالب حکمت و مصلحت تبیین کرده‌اند: حکمت یعنی کار عاقلانه، دوراندیشی، شناخت درست محیط، پرهیز از تصمیم‌گیری‌های شتاب‌زده و احساسی و مصلحت هم یعنی انعطاف‌پذیری در چارچوب اصول (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۱/۲۹). این بُعد، حلقه وصل مبانی به اقدامات است. ج) بُعد غایی (تعالی‌بخشی و تمدن‌سازی): حکمرانی متعالی صرفاً به حل مسأله و بقا نمی‌اندیشد، بلکه افق آن حرکت به سوی تمدن نوین اسلامی و زمینه‌سازی برای ظهور است (فلاحی و همکاران، ۱۳۹۹: ۸۲). در این افق، سیاست خارجی فراتر از مرزهای ملی رفته و رسالت‌های فراملی مانند حمایت از مستضعفان (اصل ۱۵۴ قانون اساسی) را بر عهده می‌گیرد. این چارچوب سه‌بعدی، معیاری برای استخراج و تحلیل مؤلفه‌های سیاستگذاری خارجی در بیانیه گام دوم فراهم می‌کند.

۳-۱. توصیف مؤلفه‌های سیاستگذاری خارجی در بیانیه گام دوم بر اساس حکمرانی متعالی

قانون اساسی، محتوای بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، بیانات تکمیلی رهبر شهید انقلاب اسلامی و نیز اسناد بالادستی کشور هفت مؤلفه اصلی را برای سیاستگذاری خارجی آشکار می‌سازد.

۱،۳،۱. سه‌گانه هنجاری حکمرانی متعالی در سیاست خارجی:

برجسته‌ترین و صریح‌ترین مؤلفه هنجاری سیاست خارجی در بیانیه، تصریح به مثلث «عزت، حکمت، مصلحت» است. بیانیه تأکید می‌کند: در سیاست خارجی، عزت کشور و حکمت و مصلحت در تعاملات بین‌المللی باید محور باشد (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: بند ۵). این سه‌گانه در بیانیه گام دوم از سطح یک توصیه تاکتیکی به چارچوب هنجاری و فرایندی الزام‌آور ارتقا یافته است (صالحی، ۱۳۹۹: ۵۱). این دقیقاً همان هسته حکمرانی متعالی است که در آن، «عزت» تأمین‌کننده کرامت ملی، «حکمت» جهت‌دهنده عقلانیت راهبردی، و «مصلحت» امکان‌دهنده انعطاف تاکتیکی است. رهبر شهید انقلاب

اسلامی در تبیین این مفاهیم، «عزت» را به معنای نفی ذلت و کرنش در برابر قدرت‌ها و «حکمت» را نگاه عاقلانه به مسائل و پرهیز از اعتماد نابجا تعریف کرده‌اند (خامنه‌ای، ۱۳۹۶/۴/۱۲). تجربه برجام در بیانیه به‌عنوان یک آزمون بزرگ، نشان می‌دهد که غفلت از هر یک از این سه بُعد، به ویژه عزت و حکمت، می‌تواند به خسارت‌های راهبردی منجر شود (واعظی، ۱۳۹۸: ۱۱۰). بنابراین، در گام دوم، هرگونه سیاستگذاری خارجی باید از فیلتر این سه‌گانه عبور کند.

۱.۳.۲. استقلال راهبردی: هدف کانونی حکمرانی فراملی

دومین مؤلفه محوری، مفهوم بازتعریف‌شده «استقلال» در بیانیه است. بیانیه، استقلال را فراتر از یک شعار، به‌عنوان دستاورد بزرگ انقلاب و هدف راهبردی معرفی می‌کند و تصریح می‌نماید که سیاست خارجی باید تضمین‌کننده حفظ استقلال کشور و مانع گره زدن سرنوشت کشور به تحولات بیرونی باشد (خامنه‌ای، ۱۳۹۷). این نگاه، استقلال راهبردی را به‌عنوان هدف کانونی حکمرانی متعالی در عرصه فراملی مطرح می‌کند. استقلال راهبردی به معنای داشتن آزادی عمل در تصمیم‌سازی‌های کلان و خوداتکایی متصل به جهان است (واعظی، ۱۳۹۸: ۹۷). امام خمینی (ره) نیز بنیانگذار این تفکر بودند و با شعار «نه شرقی، نه غربی، جمهوری اسلامی» (صحیفه امام، ج ۴: ۴۱۸)، استقلال را به یک اصل هویتی تبدیل کردند. بیانیه گام دوم این اصل را در شرایط جدید و با توجه به تجربه‌های جهانی شدن، بازتولید می‌کند و آن را در مقابل وابستگی متقابل نامتقارن که به سلطه می‌انجامد، قرار می‌دهد. از منظر حکمرانی متعالی، استقلال راهبردی هم هدف و هم پیش‌نیاز تعالی ملی است؛ زیرا ملت وابسته، امکان پیشروی به سوی تمدن اسلامی را ندارد.

۱.۳.۳. مرزبندی با دشمن و مقاومت فعال

وجه سلبی و ایجابی حکمرانی متعالی بیانیه یک توصیه کامل را به مرزبندی با دشمن اختصاص داده و آن را لازمه سیاست خارجی عزتمندانه می‌خواند. در اینجا، دشمن نه یک مصداق گذرا، بلکه نظام سلطه به سرکردگی ایالات متحده آمریکا معرفی می‌شود که خصومت با انقلاب در ماهیت استکباری آن ریشه دارد (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: بند ۶). این دشمن‌شناسی ساختاری که ریشه در قرآن کریم دارد؛ «لَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ» (سوره بقره: آیه ۱۲۰)، در بیانیه به یک اصل راهبردی در سیاستگذاری خارجی تبدیل می‌شود. پیامد این اصل، راهبرد مقاومت است. اما بیانیه از مفهوم مقاومت منفعل فراتر رفته و با اشاره به شکست‌های آمریکا در منطقه، مقاومت فعال و پیش‌رونده

را تجویز می‌کند که هدف آن عقب راندن تدریجی دشمن و فرسایش قدرت سلطه است (عباسی، ۱۴۰۰: ۲۶). این راهبرد از دیدگاه حکمرانی متعالی، یک جهاد دائمی است که در آن، «مرزبندی» وجه سلبی (دفع نفوذ دشمن) و «مقاومت فعال» وجه ایجابی (بسط جبهه خودی) را تشکیل می‌دهد. این رویکرد همچنین با نظریه موازنه تهدید در روابط بین‌الملل (والت، ۱۹۸۷) قابل مقایسه است، با این تفاوت که در حکمرانی متعالی، مقاومت نه فقط برای موازنه‌سازی، بلکه برای تغییر ساختار نظام بین‌الملل به نفع جبهه عدالت انجام می‌شود (رضایی، ۱۳۹۶: ۱۵۵).

۱.۳.۴. اولویت‌دهی به محیط پیرامونی و عمق‌بخشی راهبردی

توجه ویژه به منطقه غرب آسیا و راهبرد عمق‌بخشی راهبردی یکی دیگر از مؤلفه‌ها است. بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی از حضور مؤثر و قدرتمند در منطقه و گسترش جبهه مقاومت به‌عنوان دستاوردی بزرگ و تضمین‌کننده امنیت ملی یاد می‌کند. این نگاه، ریشه در اصل ۱۵۴ قانون اساسی (حمایت از مستضعفان و نهضت‌های آزادی‌بخش) و نظریه ام‌القرآ دارد که ایران را به‌عنوان پایگاه مرکزی جهان اسلام موظف به صیانت از امت می‌داند (خامنه‌ای، ۱۳۶۶). بر اساس حکمرانی متعالی، عمق‌بخشی راهبردی یک مسئولیت تمدنی و در عین حال یک سرمایه‌گذاری بلندمدت امنیتی است. این راهبرد، با انتقال خط مقدم دفاع از مرزهای ملی به فراسوی مرزها، عمق دفاعی ایران را تا هزاران کیلومتر گسترش می‌دهد (حاجی‌زاده، ۱۳۹۹: ۷۲). در گام دوم، این مؤلفه به همکاری‌های اقتصادی، علمی و فرهنگی با ملت‌های منطقه ارتقا می‌یابد تا یک بلوک تمدنی در غرب آسیا شکل گیرد.

۱.۳.۵. دیپلماسی اقتصادی درون‌زای برون‌گرا

بعد معیشتی حکمرانی متعالی بیانیه گام دوم، اقتصاد را به‌عنوان پاشنه آشیل و همزمان موتور محرکه سیاست خارجی معرفی می‌کند. توصیه دوم بیانیه، الگوی اقتصادی درون‌زای برون‌گرا را ترسیم می‌کند که مستقیماً از سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (ابلاغی سال ۱۳۹۲) الهام گرفته است. درون‌زایی به معنای اتکا به ظرفیت‌های داخلی و مصون‌سازی در برابر تکانه‌های بیرونی است و برون‌گرایی به معنای تعامل گسترده با جهان با حفظ استقلال (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: بند ۲) می‌باشد. این الگو در سیاست خارجی، به دیپلماسی اقتصادی عزت‌محور تجلی می‌یابد. بر اساس گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۱: ۳۸-۴۵)، دیپلماسی اقتصادی در این چارچوب باید بر محورهایی از جمله؛ گسترش ترانزیت و کریدور شمال-جنوب، انعقاد پیمان‌های پولی دوجانبه برای حذف تدریجی دلار از مبادلات، تهاثر کالا و

تمرکز بر صادرات غیرنفتی استوار باشد. از منظر حکمرانی متعالی، این مؤلفه نشان می‌دهد که قدرت اقتصادی نه فقط برای رفاه، بلکه برای تأمین هزینه‌های استقلال و مقاومت ضروری است. اقتصاد ضعیف، سیاست خارجی عزتمندانه را به «امتیازدهی» وادار می‌کند. بنابراین، حکمرانی متعالی در گام دوم به دنبال اقتصادی است که سیاست خارجی را تغذیه کند، نه اینکه اسیر آن شود (واعظی، ۱۳۹۸: ۱۲۵).

۱.۳.۶. دیپلماسی علم و فناوری

بعد دانشی حکمرانی متعالی توصیه نخست بیانیه به علم و پژوهش اختصاص دارد و آن را وسیله عزت و اقتدار کشور در عرصه بین‌المللی می‌خواند. بیانیه با اشاره به دستیابی به فناوری‌های پیشرفته مانند هسته‌ای، موشکی، سلول‌های بنیادین و نانو، این پیشرفت‌ها را موجب افزایش قدرت چانه‌زنی و احترام جهانی معرفی می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: بند ۱). در گام دوم، این مؤلفه به دیپلماسی علمی تعبیر می‌شود؛ دیپلماسی‌ای که از طریق جذب دانشجویان بین‌المللی، تبادل استاد، ایجاد پارک‌های علم و فناوری مشترک و فروش محصولات دانش‌بنیان، نفوذ نرم جمهوری اسلامی ایران را گسترش می‌دهد (موسوی و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۴-۶۸). از نگاه حکمرانی متعالی، علم یک ابزار سلطه‌شکن است و انحصار علمی قدرت‌های بزرگ را می‌شکند. همان‌طور که رهبر شهید انقلاب اسلامی تصریح کرده‌اند: «پیشرفت علمی تنها راه میان‌بر برای رسیدن به اقتدار و ثروت و عزت ملی است (خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۶/۱). بدین ترتیب، حکمرانی متعالی در سیاست خارجی یک حکمرانی دانش‌بنیان است که برای حفظ استقلال، چاره‌ای جز فتح قله‌های علم ندارد.

۱.۳.۷. رویکرد تمدنی و الهام‌بخشی فرهنگی

جامع‌ترین مؤلفه، افق تمدن‌ساز و الهام‌بخش بیانیه گام دوم است. بیانیه برخلاف اسناد سیاسی متعارف که در چارچوب دولت-ملت متوقف می‌مانند، از تمدن نوین اسلامی به‌عنوان هدف غایی انقلاب اسلامی یاد می‌کند. این نگاه، سیاست خارجی را از اداره امور جاری به سطح مهندسی فرهنگی-تمدنی آینده ارتقا می‌دهد. در این افق، جمهوری اسلامی ایران نه فقط یک کشور، بلکه ام‌القرای جهان اسلام است که باید با الهام‌بخشی و الگوسازی، ملت‌های مسلمان و مستضعف را به سوی احیای هویت و کرامت اسلامی رهنمون شود (خامنه‌ای، ۱۳۹۷). ابزار این رویکرد، دیپلماسی عمومی و فرهنگی با محوریت رسانه، آموزش، هنر و شبکه‌سازی نخبگانی است (فلاحی و همکاران، ۱۳۹۹: ۸۱-۸۵). از منظر حکمرانی متعالی، این مؤلفه، به سایر مولفه‌ها معنا و جهت می‌بخشد. مقاومت، عمق‌بخشی، اقتصاد

مقاومتی و پیشرفت علمی، همگی زمانی ارزشمندند که در این افق تمدنی معنا شوند؛ در غیر این صورت، به اقداماتی مقطعی و بدون روحیه تبدیل خواهند شد. به بیان دیگر، این مؤلفه چرایی سیاست خارجی گام دوم را تبیین می‌کند.

۴-۱. تحلیل شبکه مؤلفه‌های سیاستگذاری خارجی در چارچوب حکمرانی متعالی

پس از توصیف مؤلفه‌ها، تحلیل نسبت‌ها و شبکه روابط میان آنها با الگوی حکمرانی متعالی ضروری است تا انسجام درونی الگو آشکار شود.

۱،۴،۱. مدل تحلیلی: از هسته هنجاری تا افق تمدنی

مؤلفه‌های هفت‌گانه در چارچوب حکمرانی متعالی، یک شبکه چندسطحی و ارگانیک را تشکیل می‌دهند. سطح اول (هسته هنجاری-فرایندی): «عزت، حکمت، مصلحت» در مرکز این شبکه قرار دارند و مانند یک قطب‌نما جهت‌گیری کلیه کنش‌ها را تعیین می‌کنند. این هسته، روح حاکم بر سیاستگذاری خارجی است و تضمین می‌کند که سیاست خارجی در مسیر تعالی و نه تنزل حرکت کند.

سطح دوم (هدف راهبردی): «استقلال راهبردی» بلافاصله حول این هسته قرار می‌گیرد و مقصد حرکت را مشخص می‌کند. این هدف، هم ملموس است (آزادی عمل) و هم ارزشی (عدم وابستگی به طاغوت). سطح سوم (راهبردهای کلان): سه راهبرد «مرزبندی با دشمن/مقاومت فعال»، «اولویت منطقه‌ای/عمق‌بخشی» و «رویکرد تمدنی/الهام‌بخشی»، یک مثلث راهبردی را تشکیل می‌دهند که به ترتیب ناظر به «دفع تهدید»، «تثبیت و گسترش همکاری و تأثیر سازنده» و «معنادهی و جهت‌دهی تمدنی» هستند. این مثلث، چگونگی وصول به استقلال راهبردی را نشان می‌دهد.

سطح چهارم (بازوهای توانمندساز): دو مؤلفه «دیپلماسی اقتصادی» و «دیپلماسی علمی» در بیرونی‌ترین حلقه، منابع قدرت نرم و سخت را برای تغذیه راهبردهای سطح سوم فراهم می‌کنند. این دو، حلقه اتصال توان داخلی به کنش فراملی می‌باشند.

این مدل نشان می‌دهد که حکمرانی متعالی در سیاستگذاری خارجی گام دوم، یک کلیت یکپارچه است. ضعف در هر بخش، کل سیستم را مختل می‌کند.

۲،۴،۱. حکمرانی متعالی و عبور از دوگانه‌های کاذب

کارویژه مهم حکمرانی متعالی، حل و هضم دوگانه‌های کاذبی است که سیاست خارجی ایران را در مقاطعی دچار نوسان کرده است.

دوگانه «مقاومت - مذاکره»: حکمرانی متعالی با محوریت «حکمت» و «مصلحت» در کنار «عزت»، این دو را در طول هم تعریف می‌کند. مذاکره‌ای که از موضع قدرت و با هدف تأمین مصالح ملی انجام شود، در این الگو یکی از ابزارهای مقاومت فعال است، نه ضد آن. به بیان رهبر شهید انقلاب اسلامی: «مبارزه با استکبار به معنای مذاکره نکردن نیست. مذاکره یک وسیله است... آن چیزی که ممنوع است اعتماد به دشمن و پذیرش ذلت در مذاکره است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۸/۱۲). این نگاه، تناقض‌نمای مقاومت و دیپلماسی را در حکمرانی متعالی حل می‌کند. البته جنگ‌های ۱۲ روزه و ۴۰ روزه دشمن آمریکایی - صهیونی علیه جمهوری اسلامی ایران نشان داد که به مذاکره با دشمن هیچ اعتمادی نیست و باید مقاومت کرد و قوی شد.

دوگانه «آرمان‌گرایی - واقع‌گرایی»: حکمرانی متعالی، ارزش‌های متعالی (مانند حمایت از مستضعفان) را به‌عنوان مبانی تغییرناپذیر حفظ می‌کند، اما در روش و تاکتیک، کاملاً مبتنی بر عقلانیت و واقع‌نگری (حکمت و مصلحت) عمل می‌کند. برای نمونه، حمایت از محور مقاومت یک «آرمان» است، اما چگونگی، زمان و سطح این حمایت، با «مصلحت» و «حکمت» سنجیده می‌شود. این ترکیب، الگوی آرمان‌گرایی واقع‌بینانه را شکل می‌دهد که جوهره حکمرانی متعالی است (باقری، ۱۴۰۰: ۱۵۵).

دوگانه «شرق - غرب»: اصل «استقلال راهبردی» در حکمرانی متعالی، عدم وابستگی به هر دو بلوک را یک ضرورت می‌داند، اما این نگاه سلبی را به یک راهبرد ایجابی پویا ارتقا می‌دهد. بیانیه با تأکید بر تعامل گسترده با همه کشورها (به جز رژیم جعلی صهیونیستی و آمریکای سلطه‌گر) (خامنه‌ای، ۱۳۹۷)، از سیاست خارجی می‌خواهد که بر اساس منافع ملی و در چارچوب «عزت و حکمت»، با شرق و غرب تعامل داشته باشد (واعظی، ۱۳۹۸: ۲۰۳).

۱.۴.۳. چرخش از دولت‌سالاری به حکمرانی جامعه‌محور در سیاست خارجی

بیانیه گام دوم، جوانان را محور تحقق بیانیه و افسران جنگ نرم و سخت معرفی می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۷). در سطح سیاست خارجی، این به معنای یک حکمرانی جامعه‌محور است. در حکمرانی متعالی، دولت نقش تسهیل‌گر، هدایت‌کننده و حامی را دارد، اما میدان‌داران اصلی، آحاد جامعه، نخبگان، شرکت‌های دانش‌بنیان، نهادهای انقلابی و فعالان فرهنگی هستند. برای مثال؛ در دیپلماسی علمی، پارک‌های علم و فناوری و شرکت‌های دانش‌بنیان پیشران هستند. در دیپلماسی اقتصادی، تجار، بازرگانان و فعالان بخش خصوصی مقاومتی ایفای نقش می‌کنند. در دیپلماسی تمدنی و فرهنگی، نهادهای مردمی،

رسانه‌های جبهه انقلاب و مبلغان دینی نقش مهمی دارند. این نگاه، ضمن ایجاد پایداری و اصالت در سیاست خارجی، آن را به «دانش‌بنیان، اقتصادی و فرهنگی» متحول می‌کند و هزینه‌های سیاست خارجی را کاهش می‌دهد.

۱.۴.۴. بازدارندگی تعالی‌بخش به‌مثابه پیامد راهبردی در سطح کلان

شبکه مؤلفه‌های گام دوم در چارچوب حکمرانی تعالی، مفهوم بازدارندگی را ارتقا می‌دهد. در گام اول، بازدارندگی عمدتاً «دفاعی-واکنشی» بود (دفع تجاوز عراق، پاسخ به قطعنامه‌ها و تحریم‌ها). اما در گام دوم، آنچه شکل می‌گیرد «بازدارندگی تعالی‌بخش» است. این بازدارندگی سه ویژگی دارد: الف) چندوجهی و هیبریدی: صرفاً نظامی نیست، بلکه اقتصادی (اقتصاد مقاومتی تحریم‌شکن)، علمی (پیشرفت هسته‌ای و موشکی)، فناورانه (هوش مصنوعی، پهپاد) و فرهنگی-رسانه‌ای (روایت‌سازی از قدرت ایران) است. این تنوع، آسیب‌پذیری کشور را به شدت کاهش می‌دهد. ب) برون‌نگر و فعال: تهدید را در مبدأ دفع می‌کند (عمق‌بخشی راهبردی) و از «محاصره شدن» در مرزها جلوگیری می‌کند. این الگو، «ابتکار عمل» را در دست ایران نگه می‌دارد. ج) تمدن‌ساز و الهام‌بخش: هدف غایی آن فقط بقا در برابر تهدید نیست، بلکه تغییر نظم تهدیدآفرین است. جمهوری اسلامی ایران با ترویج الگوی ایستادگی (بویژه در جنگ‌های تحمیلی دوم و سوم در مبارزه با دشمن متجاوز آمریکایی-صهیونی) و پیشرفت بدون وابستگی، به سایر ملت‌ها نشان می‌دهد که می‌توانند از زیر یوغ نظام سلطه خارج شوند. این، همان بُعد تعالی‌بخشی است که امنیت ملی را به امنیت پایدار و تمدنی تبدیل می‌کند.

نتیجه‌گیری

این مقاله با خوانش بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی از منظر حکمرانی تعالی به این نتیجه رسید که سیاستگذاری خارجی در این سند راهبردی، نه به‌عنوان حوزه‌ای منفک، بلکه به‌مثابه حکمرانی فراملی تعالی در قالب هفت مؤلفه بهم پیوسته صورت‌بندی شده است: عزت، حکمت، مصلحت (هسته هنجاری-فرایندی)؛ استقلال راهبردی (هدف کانونی)؛ مرزبندی با دشمن و مقاومت فعال (راهبرد دفعی-ایجابی)؛ اولویت‌دهی به محیط پیرامونی (راهبرد منطقه‌ای)؛ دیپلماسی اقتصادی درون‌زای برون‌گرا (بازوی معیشتی)؛ دیپلماسی علم و فناوری (بازوی دانشی)؛ و رویکرد تمدنی و الهام‌بخشی (افق تعالی‌بخش).

تحلیل شبکه‌ای این مؤلفه‌ها ذیل الگوی حکمرانی متعالی نشان داد که بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، با طراحی یک مدل چندسطحی و ارگانیک، سیاست خارجی را از واکنش‌گرایی منفعل و تقلیل‌گرایی تجزیه‌نگر خارج کرده و آن را به سمت کنش‌گری فعال و تمدن‌ساز هدایت می‌کند. حاصل نهایی این شبکه، شکل‌گیری الگوی بازدارندگی تعالی‌بخش است که با ترکیب قدرت سخت و نرم درونی و برونی، ضمن تضمین امنیت و منافع ملی، به دنبال تغییر قواعد بازی جهانی و زمینه‌سازی برای تمدن نوین اسلامی است. در مجموع، بیانیه گام دوم، دستگاه سیاستگذاری خارجی کشور را به استقرار در حکمرانی متعالی فرا می‌خواند؛ حکمرانی‌ای که در آن دیپلمات، مجاهد، دانشمند و فعال اقتصادی، همگی در شبکه‌ای واحد برای تعالی ایران و امت اسلامی فعالیت می‌کنند. تحقق این چشم‌انداز، مستلزم تربیت نسل جدیدی از مدیران و کارگزاران سیاست خارجی در تراز این حکمرانی است؛ نسلی که به قول بیانیه، جوان، مؤمن، انقلابی و مسلط به دانش روز» باشد و بتواند این الگوی چندبعدی را از متن به عمل درآورد.

نظام جمهوری اسلامی باید همواره و در همه بخش‌های خود از جمله سیاست خارجی، انقلابی باقی بماند و دست اندرکاران دستگاه دیپلماسی نیز به عنوان بخشی از نظام، می‌بایست در چهل سال دوم، جهت عملیاتی‌سازی بیانیه، برنامه‌های قابل اجرا داشته باشند. در سایه مدیریت انقلابی در سیاست خارجی است که می‌توان تحقق تجدید حیات اسلامی، تحول در نظام جهانی، ایجاد همبستگی درونی میان ملت‌ها و دولت‌های مسلمان و نهایتاً از بیخ‌کندن ریشه مستکبران و زورگویان را شاهد بود. چرا که یکی از دستاوردهای مهم انقلاب اسلامی در چهل سال گذشته معرفی سیاست خارجی انقلابی به جهان مبتنی بر اسلام و معارف شیعی بوده است. در چهل سال دوم نیز نظریه نظام انقلابی در عرصه خارجی با اعتقاد کامل به مبانی اسلامی، به عنوان یک رویکرد، باید مورد توجه قرار گرفته و عملیاتی شود.

فهرست منابع

- آرایی، وحید و سعید عسکری ماسوله (۱۴۰۲). حکمرانی علم و فناوری مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی؛ دلالت‌های سیاستی، جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب اسلامی، ۴(۱)، ۱۱۷-۱۳۶.
- آزرمی، علی (۱۴۰۲). تحلیل تماتیک الزامات و راهبردهای سیاست خارجی ایران در گام دوم انقلاب اسلامی، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۱۳(۴۹)، ۱۶۹-۱۶۹.
- باقری، محمد (۱۴۰۰). مبانی و ابعاد حکمرانی متعالی در اندیشه سیاسی اسلام، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- بیگی، علیرضا و درخشه، جلال (۱۴۰۲). مؤلفه‌های مقاومت در بیانیه گام دوم انقلاب، فصلنامه علمی دانش سیاسی، ۱۹(۴)، ۵۱-۷۲.
- حاجی‌زاده، علی (۱۳۹۹). امنیت ملی و عمق راهبردی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- حاجی‌یوسفی، امیرمحمد و همکاران (۱۳۹۸). درآمدی بر حکمرانی: مفاهیم، نظریه‌ها و الگوها، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۵/۶/۱). بیانات در دیدار نخبگان و استعدادهای برتر علمی، سایت khamenei.ir
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۶/۴/۱۲). بیانات در دیدار مسئولان نظام، سایت khamenei.ir
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲/۸/۱۲). بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، سایت khamenei.ir
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۶۶). مجموعه بیانات در باب سیاست خارجی و روابط بین‌الملل. تهران: دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی شهید سیدعلی خامنه‌ای.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۳/۱/۲۹). بیانات در دیدار کارگزاران نظام، سایت khamenei.ir
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۷/۱۱/۲۲). بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی خطاب به ملت ایران. تهران: دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی شهید سیدعلی خامنه‌ای.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۷۸). صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (ره)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره). جلد ۴.
- رضایی، علیرضا (۱۳۹۶). نظریه‌های روابط بین‌الملل و سیاست خارجی ایران، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه. عباسی، ابراهیم (۱۴۰۰). مقاومت و سیاست خارجی در بیانیه گام دوم، مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی، ۵(۴)، ۱۵-۳۸.

- رکابیان، رشید و پورحسن، ناصر (۱۴۰۱). جایگاه عزت ملی به مثابه قدرت نرم در روابط خارجی در پرتو بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، مطالعات قدرت نرم، ۱۲(۴)، ۹۵-۱۱۶.
- ستوده، محمد (۱۳۹۸). الزامات سیاست خارجی ایران در بیانیه گام دوم، مطالعات سیاسی اسلامی، ۲۲(۸۷)، ۱۷۵-۲۰۰.
- صالحی، جواد (۱۳۹۹). راهبرد سیاست خارجی در بیانیه گام دوم انقلاب، آفاق امنیت، ۱۳(۴۷)، ۶۸-۴۳.
- فلاحی، محمد؛ موسوی، سیدحسین (۱۳۹۹). شاخص‌های تمدن‌سازی در بیانیه گام دوم انقلاب، مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۷(۶۲)، ۹۴-۷۳.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
- قرآن کریم
- کاکاوند، محمد و هنرمند، سیدمرتضی (۱۴۰۲). راهبردهای سیاست خارجی بیانیه گام دوم انقلاب مبتنی بر قاعده نفی سبیل، پژوهش‌های کلامی تفسیری، ۱(۳)، ۴۰-۲۶.
- گوهری مقدم، ابوذر و بیگی، علیرضا (۱۴۰۰). تجزیه و تحلیل اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در بیانیه گام دوم انقلاب، دانش سیاسی، ۱۷(۱)، ۳۲۰-۲۹۱.
- مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۹۲). سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی ابلاغی توسط رهبر شهید انقلاب اسلامی.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۱). گزارش راهبردی: الزامات دیپلماسی اقتصادی در پرتو سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، تهران: شماره مسلسل ۱۸۳۴۵.
- مشتاقی، اله کرم (۱۴۰۱). پیشران‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از نگاه حضرت آیت الله خامنه ای در بیانیه گام دوم، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۱۱(۴۳)، ۱۳۷-۱۱۷.
- موسوی، سیدمحمد و رضایی، علی (۱۴۰۰). جایگاه علم و فناوری و جوانان در بیانیه گام دوم، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۱۰(۳۶)، ۸۰-۵۷.
- نهج البلاغه (۱۳۸۴). ترجمه و شرح محمد دشتی. قم: انتشارات امیرالمؤمنین (ع).
- نیکونهاد، ایوب؛ بیوک، محسن و محمدی، محسن (۱۴۰۱). تبیین الگوی نظری آرمان گرایی واقع بینانه در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب، مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ۵(۲)، ۱۲۶-۹۵.
- واعظی، محمود (۱۳۹۸). دیپلماسی اقتصادی در عصر پساتحریم، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.

والث، استیون (۱۳۸۸). خاستگاه ائتلاف‌ها، ترجمه علیرضا طیب، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.

Kooper, M. N., Maes, R., & Lindgreen, E. O. (2011). On the governance of information: Introducing a new concept of governance to support the management of information. *International Journal of Information Management*, 31(3), 195-200.

Walt, Stephen (2004) "Can the United States Be Balanced? If So, How?" (Chicago: American Political Science Association, September 2-4.